

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 13
(19744)
2024 чылдың
февраль 21
среда

Хүннүң үнери – 07.46
Ажары – 18.05
Хүн дурту – 10.19

Садар өртээ
хостуг

12+

Буяна СОЯННЫҢ коллажы.

Өг-бүлезин
азыразын дээш ...

Яды-ядамык чорук-биле демисел – РФ-тиң Президентизи Влади-мир Путинниң Айыткалының бир чугула айтыры. Амыдыралы чегей өг-бүлелерге дуза кадар сорулга-биле ажылдап кылган...

\ 3-кү арында

Дидим дайынчы
Кеша

Эрес-дидим дайынчы Кешаның (Кежик Ондарның) фото-чуруун социал четкиге ийи ай бурунгаар салган мен. Ону 5,1 муң киж и көргөн, 435 чагы-дып алыкчым деткип "лайктаан" болду...

\ 4-кү арында

50

башкы "Көдээ черниң башкызы"
программада киржип турар.

Байыр чедиришкиннери

Хүндүлүг чаңгыс чер чурттугларым!

Февраль 23-түн хуну – Ада-чурт камгалакчыларының, шериг хүлээлгелиглерниң, дайынчыларның бедик тура-соруун алгап-мактаан, оларның ыдыктыг Ада-чуртунга шынчы чоруун илереткен чараш байырлал болур. Ада-чурт камгалакчыларының байырлалы төөгүнүң аңгы-аңгы үелери-биле сырый харылзаалыг болуп келген. Бо хун бис Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери маадырларывысты, тыва эки турачыларывысты сактып, оларның Тиилелге дээш амы-тынын харамнанмайн турушкан маадырлыг чоруунга ханы хүндүткелди кезээде көргүзүп чоруур бис. Бөгүн тускай шериг операциясында киржип турар дайынчыларывыстың эрес-дидим чоруунга ханы хүндүткел-висти көргүзүп, оларның-биле чоргаарланып турар бис.

Бистиң чаңгыс чер чурттугларывыс 55-ки гвардейжи мото-адыгжы (даг) бригаданың болгаш өске-даа шериг кезектериниң дайынчылары, хөй санныг эки турачыларывыс төөгүлүг болгаш шиитпирлиг тулчуушкунда киржип турлар. Тываның хөй омак-сөөктүг чурт-такчылары оларны бүгү-ле сагыш-сеткили-биле деткип, оларның эрес-дидим, өлүм чок маадырлыг чоруунга чоргаарланып, Тиилелгеже улуг бүзүрелин илередип турарлар.

Бөгүн күчүлүг улуг чуртувус хостуг хөгжүп сайзыраар дээш, чидиг демиселде турар бо дүшкүрлүг үеде бистиң ниити Тиилелгевис дээш боттарының ажил-агы, хүлээлгези, сагыш-сеткили-биле чогуур үлүг-хуузу кириштирип чоруур улузувуска хүндүткелди көргүзөр ужурулуг бис.

Бо кайгамчыктыг байырлал силерге Ада-чуртувустуң чаагай чоруу дээш демиселдиң бедик тура-соруун хайырлаарла болзунам! Силерге каң кадыкты, чогаадыкчы чедиришкиннерни, сайзыралды, тайбың чаагай амыдыралды, бедик сүлдө-сүзүктү, чаагай чолду, бүгү-ле эки чүүлдерни хайырлаар болзунам деп сеткилимден күзеп тур мен!

/ Тываның Баштыңы В. ХОВАЛЫГ.

Хүндүлүг чаңгыс чер чурттугларым!

Силерге Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) мурнундан Ада-чурт камгалакчыларының хуну-биле байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Февраль 23 – бистиң төөгүвүсте онзагай хун. Бөгүн бис төрөөн чуртувусту хөй-хөй чылдарда камгалап, кадагалап чораан база бо үеде чедир камгалап чоруур россияжи шериглеривиске, чурттуң Чепсектиг Күштериниң бүгү хоочуннарынга хүндүткелвис болгаш өөрүп четтиришкенивис илередип турар бис. Шак-ла ыңдыг чылыг-чымчак сөстөрни Ада-чурттуң Улуг дайынының болгаш өске-даа тус чер дайыннарының хоочуннарынга база адрестеп чугаалаалы.

Бодунуң төрөөн чуртун, оран-савазын камгалаары дээрге, кандыг-даа кижиниң кол хүлээлгези болур. Ынчангаш февральдың 23 – бүгү улустуң ниити байырлалы болуп турары ол. Ол дээрге күштүг, эрес-маадырлыг, тура-соруктуг кижилерниң хуну-дүр. Россияның кандыг-даа хамаатызы – шериг постуда турар солдат-даа, азы тайбың амыдыралдың чаяакчызы-даа чүнүң-даа мурнунда бодунуң төрөөн чуртунуң камгалакчызы-дыр. Кижилер бүрүзү бодунуң күш-ажылы-биле улуг Россияның алдар-адын көдүрүп, күчү-шыдалын тургузуп турар.

Бөгүн Россияның шерии тургустунганындан бээр 106 чыл оюн демдегеп турар. Төөгүлүг ол чылдарның сөөлгү ийи чылында Донбасс биле Новороссияның девискээрлеринде тускай шериг операциязы чоруп турар. Кызылдан 55-ки тускай мото-адыгжы (даг) бригада ийи чыл дургузунда эрес-маадырлыг чоруун көргүскеш, «Гвардейжи» бедик атты чаалап алды. Тываның чону маадырларывыска чоргаарланыр бис!

Бо кайгамчык хунде өг-бүлө бүрүзүңге менди-чаагай чорукту, аас-кежикти болгаш эп-найыралды күзеп тур бис. Хоочуннарга кадыкшылды болгаш узун назы назылаарын, а россияжи шериглерге албан-хүлээлгезин эки эрттирерин йөрээлиңер. ТШО-да россияжи шеригге болгаш эки турачыларга, оларның аразында маадырлыг чаңгыс чер чурттугларывыска Тиилелгелиг чанып кээрин күзеп тур бис!

Ада-чурт камгалакчыларының хуну-биле!

/ ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы
К. ДАВАА.

Тыва биле Завхан аймак – найыралчы харылзаалар

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг база Моолдун Завхан аймааның губернатору Гомбосурэн Өнөрбаяр олар садыг-экономика, көдээ ажил-агый, экологтуг, турисчи, эртем-техника, өөредилге, культура, гуманитарлыг болгаш социал, күш-культура болгаш спорт адырларына Тыва Республиканың Чазза биле Моолдун Завхан аймааның чагыргазының кады ажилдажылгазын калбартып, быжыглаарын көргөн документиге атты салганнар. Чазак Даргазының бирги оралакчызы Владимир Донских ажилчын бөлүктү удуртуп, дугуржулганың пунктуларының күүселдезин дүүштүрер.

ТР-ниң Чаззааның Бажыңына, республиканың Баштыңы Владислав Ховалыгның удуртканы сайыттар кабинетиниң кижигүннериниң база губернатор Гомбосурэн Өнөрбаярның удуртканы моол делегацияның ажил-агыйжы ужуражылгазының үезинде дугуржулгазынга ат салыр езулал болуп эрткен.

Моол аалчыларны Кызылда Моолдун чигине консулу Чимид Ганболд үдеп келген. Моол губернатор чаа албан-дужаалга томуйлаткан соонда, бир дугаар кожазында республикага келген.

Моол делегация Тываның культура объектилерин, Кызыл хоо-

райда бүдүрүлгелерге чедип, оларның ажил-ижи-биле танышкан. База регионунуң яамалар болгаш ведомстволар удуртукчулары-биле ажилчын ужуражылганы эрттирген.

Ол ужуражылгалар үезинде кады ажилдажылга точкаларын, алызында ажил-херектерни сайгарып чугаалашкан. Ийи таланың моон мурнунда чедип алган дугуржулгазынга даянып, харылзааны уламчылаары демдеглеттинген.

Тыва биле Завхан аймактың девискээрин таварып Кыдатче угланыр демир-орук аргыжылгазын хөгжүдериниң перспективазынче моол тала кичээнгейин угландырган. Дээрги Унурбаяр Арц-Суур – Цаган-Тологой эрттирилге пунктузун таварар ол угланышкынның демир-орук оруун тудар төлевилел ажилдап кылдынганын, а россияжи таладан ол орук моол талага Кирип келиринге идегелин илередип, кызыгаар чогуунуң

ийи регионунуң хөгжүлдезинге эки салдарны чедирерин чугаалаан.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг, Моол база барыын Кыдатче Төп-Евразийжи транспорт коридорун тудар дээн Россия Федерациязының Президентизи Владимир Путинниң эгелекчи саналын таныштырган. Тыва Республика биле Завхан аймактың девискээрлерин таварар ол коридорну хевирлээр саналды боттандыраар дээш, республика идепкейлиг ажилдап турарын ол дыңнаткан.

Владислав Ховалыг ат салган дугуржулгага даянгаш, ийи таланың ажилын харылзаштырып, документилерниң пунктулар күүселдезин квартал санында илеткээр ийи таланың ажилчын бөлүүн тургузарын саналдаан.

Беш чыл хуусаалыг дугуржулга ийи таланың харылзаазын оон-даа бедик деңнелче көдүрер боор деп демдеглезинер.

Гомбосурэн Өнөрбаяр 2023 чылда Моолдун Завхан аймааның губернатору албан-дужаалга томуйладыр мурнунда, Моолдун кол ведомстволарына аңгы-аңгы албан-дужаалдарга ажилдаан, күрүне албанында улуг арга-дуржулгалыг ажилдакчы, социал эртемнерниң доктору, юридиктиг эртемнерниң магистри аттарлыг.

Россия Федерациязының база Моолдун найыралчы харылзаалары база бүгү талалыг стратегтиг эштежилге дугайында 2019 чылдың сентябрь 3-те керээзиниң база 2000 чылдың ноябрь 14-те Улан-Батор Декларациязының дүрүмнеринге үндөзүлээш, ийи тала дугуржулгага атты салганнар.

/ ТР-ниң Чаззааның парлалга албаны.

СОЦИАЛ КЕРЭЭ

Өг-бүлезин азыразын дээш ...

Яды-ядамык чорук-биле демисел – РФ-тиң Президентизи Владимир Путинниң Айыткалының бир чугула айтырыы. Амыдыралы чегей өг-бүлелерге дуза кадар сорулга-биле социал керээ күрүне программанын ажилдап кылган. Ук программаның ачызында Россияның дыка хөй өг-бүлелери «бут кырынга туруп», хууда ажил-агыйын эгелеп, амыдыралыңа чедер акшаны ажилдап ап чоруур апарган.

Социал керээ күрүне программасы Россияга эгезин салгандан бээр дыка хөй хамаатылар баштай бодун

боду ажилга хаара тудуп, оон чоорту хууда сайгарлыкчы болуп шуудап чоруй баргылаан. Ук программа Тывада база чедишкенин боттанып турар. Чүге дээрге регионнуң Баштыңы Владислав Ховалыг чоннуң амыдыралының деңнелин бедидер сорулганы салгаш, ук программаны Тываның девискээринге 100 хуу кирип, ону харыылап турар албан черлеринге даалгаларны берип, ол айтырыгны чаңгыс эвес удаа көдүргөн. Бии-Хем кожуунуң «Работа России» Чонну ажилга хаара тудар төвүнүң даргазы Елена Белекпенниң медеглээни-биле алырга, эрткен чылын

кожуунуң 150 ажыг хамаатызы ук күрүне программаның деткимчезин алгаш, хууда ажил-агыйын эгелеп алган. Чон колдуу хеп даараар ательелер, автомобиль септээр салоннар, чаш таарар, дыргак, кирбик кылыр дээн ышкаш чараштаныр өргээлер, уругларга репетиторлар төптери, эъттен кылгаш доңурган аш-чем кылыр биче хемчээлдиг бүдүрүлгелер ажиттынгылаан.

«Бо хүнде 371 ажыл чок хамааты кожуунуң даңзында бар. Эрткен чыл-биле деңнээрге, ажыл чок хамаатыларның саны оранчок эвээжээн. Ол дээрге социал керээ күрүне программаның болгаш өске-даа деткимчелерниң эки үрө-түңнели-дир» – деп, Елена Белекпен чугаалады.

Бии-Хем кожуунда эрткен чылын 158 хамааты социал керээ күрүне деткимчезин алгаш, бодун боду ажилга хаара тудуп эгелээн. 2024 чылда 100 ажыг хамаатыга социал керээ күрүне деткимчезин көргүзери планда көрдүнгөн.

Социал керээ алганнарның бирээзи – кадарчы. Бии-Хем кожуунга кадарчының ачы-дузанын чедирер ажыл кончуг чугула. Чүге дээрге кожуун Р-257 деп федералдыг орук кыдыында турар болганындан кадат чок мал-маган орук озал-ондактарының чылдагааны болу берген таварылгалар хөй. Ынчангаш 2023

«Хууда ажил-ижин эгелеп алыксаан хамаатыларга күрүне деткимчени көргүзүп турар. Деткимче акша-биле амгы шагның бир-ле мергежилин шиңгээдип алгаш, өг-бүлезин азыраар. Амыдыралын эки талаже өскерттиксеп чоруур хамаатыларга ук программа дузалаар уjurлуг».

/ Владимир Путин.

чылда кожуунуң бир хамаатызы социал керээ күрүне программаның деткимчези-биле кадарчылаар ажылды ажыдар күзелин илереткеш. 200 муң рубль деткимчени алгаш, ийи кадарчылап мунар аът болгаш дериг-херекселди бүрүнү-биле чүмнөп алган.

Социал керээ күрүне программасы алган хамаатыларның бирээзи Орлан Хертек. Ооң мурнунда тус черге идик септээр мастерская черле турбаан. Хоорайның болгаш кожуунуң чону ийи үрелирге албан-биле Кызыл хоорайга кээп септедир турган.

Орлан Хертектиң ада-өгбелери шаандан тура-ла ус-шевер улус чораанын ол сактыр. Бичиизинден көрүп өскөн ажылын – идик даараарын ол уламчылап чоруур.

«2024 чылдың январь төнчүзүнде идик даараар мастерскаяны ажиттым. Деткимчеге алган 350 муң рубль-биле идик даараар херекселдерни четчелеп, саттынып алдым. Өрээлди септээш, ажыдыптарымга-ла, чон оон-моон чагыларны кирип эгелээн. Келир үеде күзелим болза, улуг делгем оран-савалыг болуру. Бо өрээл арай-ла тар, бичии болуп турар» – деп, Орлан Хертек тайылбырлады.

«Идик септээр мастерская ажиттынганынга туранчылар аажок өөрүп турар бис. Бөгүн 15 чыл дургузунда кеткен

тыва идиимни септедип алып дээш, чедип келдим. Ооң мурнунда идик септедип алып дээш, албан-биле Кызылдаар чораан мен» – деп, Туран хоорайның Адалар чөвүлелиниң даргазы Артур Серен-оол чугаалады.

«Социал керээ чарып алгаш, бизнес ажыдып алып күзелдиг улусту Тываның Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондуга өөредип белеткээр кылдыр дагып турдум. Бизнес-планны канчаар шын тургузарын билбес кижилер база турар. Оларны өөредир уjurлуг. Өг-бүлениң амыдыраар акша-хөреңгизиниң чедимчелии төлевилелдин экономиказындан хамааржып турар. Кожуун-сумуларда чазак-чагырга черлериниң ажилдакчыларының бо ажылга киржири чугула. Чоннуң хереглелин көрүп, шилип алганы сайгарлыкчы ажылының келир үеде кедилиг болур-болбазын, чонга ажыын азы ажык чогуун, рынокка ажилдап шыдаар-шыдавазын дээш өске-даа байдалдарны бүгү тала-биле өөренип көөр. Бодунуң чурттап турар кожуунун сайзырадыр күзелдиг улустуң программага киржири күзөнчиг» – деп, ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглээн.

/ Айдың ОНДАР.
Айраа САТТЫҢ
тырттырган чуруу.

| ЧААГАЙЖЫДЫЛГА |

Туранчыларның дыштаныр ынак чери

Эрткен чылдың июнь айның эгезинде Бии-Хем кожуунуң төвү Туран хоорайга «Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлеңи» национал төлевилелде кирип турар «Таарымчалыг хоорай хүрээлеңи тургузары» деп федералдыг төлевилел-биле көжүп келген баштайгы орус чонга тураскааткан парк ажыдышкыны болган. Бо үе дургузунда ол парк туранчыларның эң-не ынак дыштаныр чери апарган. Туран хоорайда организастап турар шупту культура-массалыг хемчеглер ол паркта эртип турар.

Туранның онзагай төөгүзүнүң кадагалакчыларының эгелекчи

саналы-биле бо төлевилел тургустунган. Төлевилел биче хоорайларга болгаш төөгүлүг суурларга таарымчалыг хоорай хүрээлеңин хевирлээр эң-не дээр төлевилелдерниң Бүгү-российжи мөөрейиниң тиилекчизи болган.

Бии-Хем кожуунуң чагырга даргазының орадакчызы Роман Васильевтиң чугаазы-биле алырга, төлевилелди тургузарына хоорайның шупту школары, уруглар садтары болгаш хөй-ниити организациялары киришкен, а киржир чагыгны чагырга чери кириген.

«Паркты долгандыр видео болгаш фото-чурук бижидер 32 камераны тургускан. Тудуг ажылдарына ниитизи-биле 76 ажыг сая рубльди үндүргөн.

Шак-ла мындыг федералдыг программалар кижилерниң амыдыралының деңнелин экижидип, улуг-биче чонга өөрүшкүнү сөңнээр-дир» – деп, Роман Васильев чугаалаан.

Паркта янзы-бүрү хемчеглер эрттирер концерт сценазын, садыгжыгаштар, дыштаныр болгаш оюн-тоглаа организастаар шөлчүгештер, элээдилерге скейтпаркты тургускан. Ол ышкаш массалыг хемчеглер организастаар улуг шөлдү база ында кылган. Чоокта чаа туранчылар аңаа Чаа чыл болгаш Шагааны байырлааннар.

Хөй-ниити чыгылыр бо паркты Туран хоорайның 138 чылдаанынга тураскаадып ажиткан. Парк республикаже

көжүп келген баштайгы орус чоннуң төөгүлүг салгалдарының символу болур уjurлуг деп, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглээн.

Парктың чаагайжыдылганын хоорайның төөгүзүнге даянып, бир тускай аян-биле кылган. Ында орус чоннуң бажыңын база тыва өгнү, а мурнуу-чөөн чүк талазында Тываның төөгүзүнге ханы исти арттырган, Туранның үндезилекчизи Иннокентий Сафья-

новка тураскаалды тургускан. Чурттуң Президентизи Владимир Путинниң саналы-биле ажилдап кылган «Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлеңи» национал төлевилелде кирип турар «Таарымчалыг хоорай хүрээлеңи тургузары» деп федералдыг төлевилел-биле паркты туткан.

/ А. СОЯН белеткээн.
Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруу.

Дидим дайынчы Кеша

Эрес-дидим дайынчы Кешаның (Кежик Ондарның) фото-чуруун социал четкиге ийи ай бурунгаар салган мен. Ону 5,1 муң кижиге көргөн, 435 чагыдып алыкчым деткип "лайктаан" болду. 81 кижиге солдат огулуска чылыг-чым-чак күзээшкннерни бижээн.

Ада-чурт камгалакчыларының хүнү чоокшулап ораы-биле Кешаның дугайында билер чүүлдерим немей бижиптер деп бодап алдым. Ол ылап-ла тускай чурумалга төлөптүг кижиге. Шынап-даа болза, тулчуушкун шөлүндө балыг-бышкын он-он дайынчы эштерин үндүрери ыңдыг амыр бе?

Кеша 55-ки гвардейжи мото-адыгжы (даг) бригаданың хайгыылчылар ротазының хайгыылчысы. Аңаа эрткен чылдың май айдан бээр шериг хүлээлгезин керээ-биле күүседип эгелээн. Бригаданың эң биче назылыг дайынчысы боорга, командирлери ону дроннар башкарыкчызы (оператор) мергежилге өөредип каан. Аныяк дайынчы кыска хуусаа иштинде хайгаарап ужуп чорааш, чазылдырар FPV-дроннарны база башкарып өөренип алган. Ол дээрге чүгүле чадаг шеригниң эвес, а блиндажтарның, дзоттарның, аар куяк техниканың хайыра чок узуткакчызы болгай. Кеша дрон-биле сүрүп чорааш, дайынның чеже дириг күжүн чок кылбаан дээр.

Дроннарны («куштарны») дайынчы байдалга башкалары амыр эвес. Дайында оларны ужуп чорда, өжүрер, а харын-даа черге хондуруптар тускай боолар, мегечи спуфер-программалар база бар. Ындыг турбуже, Кеша дайынның оңгузунуң аксын FPV-дрон-биле часпас чазылдырыптар кылдыр мергежий

берген.

Бригаданы Кременная чоогундан Авдеевкаже 2023 чылдың сентябрь төнчүзүндө октаптарга, Кеша дроннар-биле ажилдавышаан турган.

Октябрь 6-да ротага «Райсер-300» деп бедик, күчү-күштүг чаа мотоцикл көстүп келген. Ону Россияның Маадыры Мерген Донгак бодунуң күсели-биле хайгыылчы ротага садып берген болган. Ынчалза-даа мотоциклди билдиг башкарып кижиге тывылбаан. Кеша тайбың амыдыралда ийи буттук «аэти» мунуп чораанын чугаалаптарга, аңаа дораан-на дужаап хүлээткен.

Мотоцикл мунукчузунуң хүлээлгези белен эвес болган. Дайын шөлүндө (мурнуку одуругда) акыларынга батареялар, аш-чем, октар, чиик чепсектер дээш, хүннүң-не чедирер-ле чүүлдери хөй. Оон дедир кээрде, база черле куруг келбес. колдуунда балыглаткан акыларын олуртуп алгаш кээр. Ындыг байдалдыг улусту дайынчы эштери аргалыг болза, тулчуушкун шөлүндө чайладып каан болур.

Бир эвес аар балыг кижиге туттунар шинек чок болза, бодунга чыпшыр баглап алыр. Ындыг байдалдыг халдып чорааш, черге барып ужуп-даа турган. Ынчан коргунчуг-ла. Оорганда аар кижиге-биле мотоциклди кады тургуза тырткаш, хөдөлдиргеш, катап маңадып чоруй баары тоң берге.

Авдеевка чоогунда оруктарны дайын дроннар-биле кырындан доктаамал хайгаарап турар болгаш, оларга тамчыктыг чорууру болдунмас. Ылаңгыя Пески биле Водяное суурлар аразында Өлүм оруу бар. Ол 5 хире км чер орукту Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында-ла чон ынчаар адаан болган. «Передок чорааш, иштинде тейлеп, эштериң бодап, тутсуп-ла ораар сен. Мотоциклдиң маңының дүргенин черле «октап» болбас! Өлүм оруунга кайы-даа үеде дириг кара апарып болур сен. Ылаңгыя хенертен кээр «куштар»-ла коргунчуг» — деп, Кеша чугаалаар.

Кеша передокче мотоциклден чайладып каан болур. Бир эвес аар балыг кижиге туттунар шинек чок болза, бодунга чыпшыр баглап алыр. Ындыг байдалдыг халдып чорааш, черге барып ужуп-даа турган. Ынчан коргунчуг-ла. Оорганда аар кижиге-биле мотоциклди кады тургуза тырткаш, хөдөлдиргеш, катап маңадып чоруй баары тоң берге. Авдеевка чоогунда оруктарны дайын дроннар-биле кырындан доктаамал хайгаарап турар болгаш, оларга тамчыктыг чорууру болдунмас. Ылаңгыя Пески биле Водяное суурлар аразында Өлүм оруу бар. Ол 5 хире км чер орукту Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында-ла чон ынчаар адаан болган. «Передок чорааш, иштинде тейлеп, эштериң бодап, тутсуп-ла ораар сен. Мотоциклдиң маңының дүргенин черле «октап» болбас! Өлүм оруунга кайы-даа үеде дириг кара апарып болур сен. Ылаңгыя хенертен кээр «куштар»-ла коргунчуг» — деп, Кеша чугаалаар.

Кеша передокче мотоцикл-

диг хүннүң чоруп турган. Ол үеде чаңгыс талаже 10 хире километрниң төнмезин канчаар! Кулак кыды-биле аш октар сыйтылаар үелер-даа тургулаан. Бүргеге хүннерде дроннар ушпайн баарга, харын автомашиналар чоруптар.

Мотоцикл хүлээнип алгаш, дөрт дугаар хонуунда, октябрь 10-да, тулчуушкун шөлүндө дедир халдып оргаш, танк боолашкынынга таваржы берген. Чазылган бир октуң бузундузу солагай холун балыглаттарга, мотоцикл-биле аңдарлы берген. Кулак түүлээр! Холу хан! Ынчалза-даа демир хөлгезин тургуза тырткаш, кызып башкарып чорааш, ротаның түр турар черинге чедип келген. Эмчилер бузундуну ийи дугаар хонуунда ужулган. Үш хонук эмчиге чыткаш, дилеп тургаш үнгеш, катап бригаданыңа чедип келген.

Шериг кезээнге келгеш, Кеша бир ай хире үеде мотоциклдиг аай-дедир чоруп тургаш, 30 ажыг чаңгыс чер чурттуун дайын шөлүндө үндүргөн. Оларның аразында өске кезектерден дайынчылар база бар. Чааскаан чоруур балыг дайынчыны-даа оруктан олуртуп ап чораан. Туттунуп шыдаар кижилерни Кременнаяда госпитальга дорт чедире бээр турган. Шала берге улусту шериг кезээниң түр турар черинге эккээрге, оон улаштыр өске транспорт-биле госпитальче чорудуп турган.

Бир катап передокче бар чоруур танк бөлүүнге орук айтып, үдеп чедирер дужаал алган. Колонна Өлүм оруунга чорда, дайынның аар артиллериязы хенертен адып эгелээн. Каш танкы ол черинге чазылган. Кеша оттуг шөлдү кагбаан! Ол харын-даа өрттенип турар танкылардан 12 аар балыг ки-

жини уштуп, айыыл чок черге чедиргени дээш командылал черинге аңгы мактаткан.

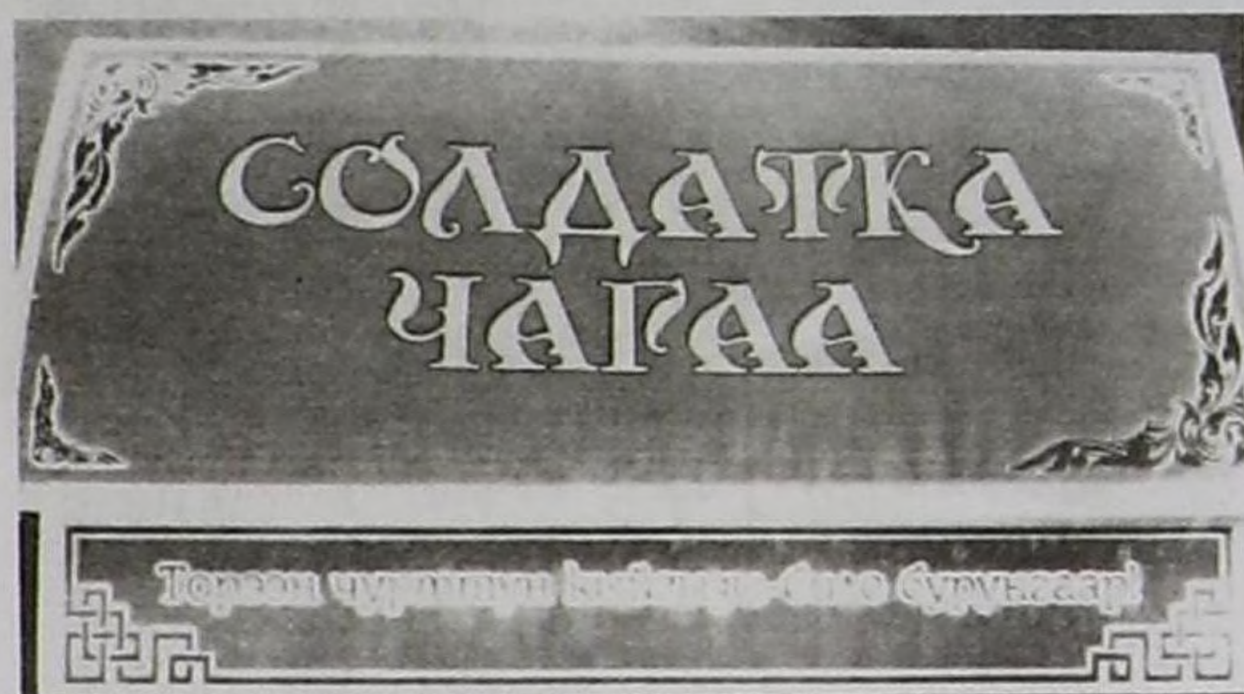
Дайынчы байдалда көргүскен маадырлыг чоруу дээш ону Эрес-дидим чорук орден-биле шаңнаан дугайында медээни Кежик Ондар Кызылга келгеш, дыңнаан. Ол бедик шаңнал гвардейжи бригадада ээзин манап чыдар.

Бистиң бөгүнгү маадырывыс катап балыглаткаш, ноябрь төнчүзүндө төрзөн Тывазынга келген. Каш хонуп чорда, дайын шөлүңгө чоок эжи чок болган деп медээ дыңнааш, медресин ышкыныпкан болган. Ол фронтуга хүн бүрүдө аар балыг улусту, өлүм-чидимни көрүп чорааш, кандыг иштики көзүлбес согуларны бодунга албайн чораан дээр. Аныяк-даа болза мага-бот туруптар, кадыкшыл кошкаш дээр таварылгалар турар. Дайынның кижиге багай салдары хөй.

Кеша бо чылын 27 харлаар. Тайбың үеде Кызылдың бир хөй-ниити кеменилге черинге чеди чыл шеф-поварлап ажилдаан. Эң тайбың, буянын мергежилдиң кижизи херек үеде мындыг даш чүректиг маадыр болу бээрин Кешаның чижээнге бо удаа көрдүвүс.

Каш хонук бурунгаар Кешаның бактаап турары бригада ону өске-даа дайынчы эш-өөрү-биле катап-ла тускай шериг операцияже кыйгырты берген. «Бисти Авдеевкаже октап тур, акым» — деп телефонга кыска харыылап кагды. Чүгүле «Камнанып чор, дайынчы, гвардейжи бригада-биле тиилелгелиг чанып кээр сен. Бичии огул бода!» — деп, чугаалап четтиктим. Кешага, оон дайынчы өөрлеринге оон өске күзээр чүвем чок.

/ Юрий ДАРБАА.

Чадаананың 1 дугаар ортумак школазының өөреникчилери Шагаа болгаш Камгалакчылар хүнү февраль 23 уткуштур тыва дайынчыларга чагаалар бижээш, Тыва Республиканын шериг комиссариады таварыштыр фронтуге чоруткан. Элээди уругларның бижээн чагааларының сөс-домаан этпейн, хевээр арттырдывис.

Шупту чагааларның кол утказы бо дөрт одуруг шүлүкте бижиттинген:

Төрзөн чурттуң тиилелгезин чедип аар сен,
Төөгүнүң номнарынга артып каар сен.
Орден-сылдыс хөрзөн долдур чайынналып,
Огул-кызың аразыңа чурттап каар сен.

Солдатка

Хүндүлүг солдат, сеңзэ Шагаа таварыштыр изиг байыр чедирип тур мен. Кадыкшылың болгаш угаан-медерелиң черле олчаан каң дөг быжыг болзунам. Өг-бүлөң, ада-иен. чоок эш-өөрүң база эки турар болзунам!

Сен болза-даа ажыктыг ажил кылып турар сен. Ол-ла хевээр дидим, күштүг, угаан-ныг чор. Бис сеңзэ идегел, бүзүрөп чор бис. Чуртталгаңның оруу узун болгаш шаптараазын чок болзун.

/ Долгар БАЯНДАЙ.

Экии! Хүндүлүг ада-чурттуң камгалакчыларыңа Шагаа биле Февраль 23 байыр-лалдарын уткуштур байыр чедирип тур мен. Тывазы дээш амы-тынын харамнан-май, дайын-чааже чорупкан

эрес-дидим дайынчыларга сүт дөг ак орукту күзээр мен. Бот-боттарыңарны карактажып, дузалажып чоруңар Айыыл-халаптар ырап турзун. Төрзөн чуртувусче онча-менди, кадык чанып кээр силер. Эрес-дидим, коргуушкун чок оолдарлыг болганы-выс дээш өөрүп, чоргаарла-ныр-дыр мен.

/ Сандана САЛГАЛ.

Хүндүлүг маадырлыг чорук кылып чоруур акыларым, даайларым. Кел чыдар Шагаа-биле! Чанып келгеш, аас-кежиктиг чурттаарыңарны күзедим. Онза олчалыг келир силер, бис силерни ак кадыктыг, сүттүг шайлыг манап тур бис. Бис силер дээш чоргаарланып тур бис.

/ М. МОНГУШ.

Хүндүлүг дайынчылар! Талыгырдан чайнап чыдар Меңгилерлиг, дагылгалыг Даглыг Тывам оолдары! Өскөн-төрзөн черинерден ырак черге Өске чонга дуза кадып кириптиңер. Аалыңарда, чурттуңарда артып калган ада-ие, Ажы-төлдер сагыш аарып,

Эртениң-не чажыг чажып чалбарбышаан, Эки чүүлду сооңардан күзеп ор бис. Айыыл-халап оюп эртсин, өршээ, өршээ! Ал бодуңарны эки-пе камгалажып, камнажыңар. Ак баштыг тайгаларның ээлери

Мира БАЛЧЫЙ: "Дөгerezинге дузалажырын кызыдып турар бис"

Тускай шериг операциязының айтырыглары кезээде республиканың Чазааның болгаш "Ада-чурттуң камгалакчылары" деп Күрүне фондузунуң онза хайгааралында турар. Бистиң дайынчыларывыска болгаш оларның өг-бүлелеринге эргежок чугула дузаны олар хуннүң-не чедирип турар. Бир эвес шериг албанныгның төрелдери ону туттурган деп билип алган болза, канчаарыл? Маңаа болгаш өске-даа айтырыгларга харыыны «Идегел» деп коммерциялыг эвес организацияның директору Мира Балчый берген.

дузунуң харыылаар айтырыгларынче ис чок читкен шериглерниң дилээшкини кирбейн турар. Ындыг-даа болза Фонд дуза кадарындан ойталабайн турар болгаш бо айтырыг талазы-биле бистиң организация-биле сырый ажылдап турар.

– Мира Павловна, бир эвес чоок кижизи туттурган болза, ооң дөргүл-төрели чүнү кылза эргежок чугулал? Шын хөделишкinner кандыг болур ужурлугул?

– Бир эвес дайынчының дөргүл-төрели ону туттурган деп билип алган болза, чоок кижизиниң бактаап турганы шериг кезээ-биле харылзашканы дээр. Ооң-биле чергелештир Бүгү-делегейниң Кызыл крестизинче, Россияның Камгалал яамызынче болгаш Кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле эргелелче бижири чугула. Ындыг улуска бистиң «Идегел» деп коммерциялыг эвес организациявыска долгаарын сүмелээр-дир мен, канчаар хөделирин, чүнү кылырын айтып бээр бис, үнер арга чок, баш муңгаш байдалдар турбас-тыр ийин.

– Чоок кижизи туттурган дээрзин төрелдери канчап билип алырыл?

– Чамдыкта шериг албанныг кижизиниң боду долгап кээп болур, чамдыкта ооң-биле кады албан-хүлээл-

ге күүседип турган дайынчылар база туттуруга турганнар чугаалай берип болулар.

– Силерниң организация-ңарга дилег кириген соонда, кандыг ажылды кылып турар силер? Чижээлээрге, шериг албанныгның кады чурттаан эжи ооң ашаа туттуруга деп бадыткаттыңан барымдаалыг чедип келген дижи. Ооң соонда силерниң хөделишкinner кандыгыл?

– Кайнаар барза экил дээрзин айтып берип, эргежок чугула билдиришкinnerни долдуржуп, херек документи-лерни чыгырынга дузалажып турар бис. Төнчүзүңге чедир дуза дилеп келген-нер-биле ажылдап турар бис.

– Ис чок читкен кижиниң өг-бүлөзи ооң кайдазын шуут билбес болгулаар. Мындыг таварылгада канчаарыл?

– Бир эвес дайынчыже долгаарга, харыылаваас азы телефону четкиде эвес болза, дораан-на коргуп-сүртээрин болдурбазы чугула деп сүмелээр-дир мен. Чамдыкта шериглер ай-айы-биле харылзааже үнер харык чок болур дээрзин амыдыралдан көргөн мен.

Дайын-чааның байдалдарында шериг оолдарга кайы хире бергезин билип турар бис. Ынчалза-даа олар ай ажыг харыылабайн турар болза, дайынчының дугайында медээни шериг кезээнден

азы Камгалал яамызындан тодаратканы дээр.

Ол ышкаш «Идегелче» дилег кирип болур. Тываның Чазаанда бистиң тускай төлээвис – Тимур Куулар бар, ол дузалажып болур кижизин.

– Үр үеде чоок кижизинден медээ-чар ап көрбээн кижиге кайы хире берге дээрзин сагыштаары безин берге. Ындыг кижизинден психолог-тук дуза дилеп болур бе?

– Ынчанмай канчаар. "Ада-чурттуң камгалакчылары" Күрүне фондузу-биле кады психологтук болгаш медээ-дыңнадыг деткимчезин көргүзүп, чагыг-сүмени берип турар бис. Бөдүүн чугаа-соот безин муңгарап-дегерезин сеткилди оожургадып болур. Мындыг байдалда муңчулушкун-биле кара чааскаан арткан ажы чок. Дуза дилеп келген кижиниң ниити байдалын психолог өөренип көөр. Бир эвес психологтук байдалы баксыраан деп каразыг тыттып келзе, ону эмнээшкinner чорудуп болур.

– Тыва – хөй ажы-төлдүг республика-ла болгай. Бир эвес шериг албанныгның өөнүң ишти уруглары-биле кады кара чааскаан ырак-узак черде чурттап турар болгаш Кызылче кээп шыдавас болган байдалда канчаарыл?

– Мындыг таварылгада чүнү кылза чогуурун, канчаар

хөделирин ырактан сүмелээр бис.

– Силерниң организация-ңар-биле канчаар харылзажып болурул?

– 8(39422)7-70-19 дугаар-биле "Ада-чурттуң камгалакчылары" Күрүне фондузунче долгап болур, а Күрфонд ол дилегни бисче дамчыдып бээр. Дилегни алгаш, бис өг-бүлөже долгап, эргежок чугула медээ-дыңнадыглары чыгып, кандыг базымнар, хөделиг кылырын баш удур бодап эгелээр бис.

– Мира Павловна, дөргүл-төрели Төрзэн чуртунуң эрге-ажыктарын камгалажып турар бистиң чаңгыс чер чурттугларывыска чүнү чугаалаксаар силер?

– Шериг албанныгның хууда сан-медээзин дамчыдары, янзы-бүрү соцеткилерже болгаш мессенджерлерже салыры шуут-ла хоруглуг, ындыг чүүлдүң уржуу улуг болуп болур.

– Тываның чурттакчылары кол нуруузуңда кандыг-кандыг айтырыгларлыг кээр-дир?

– Эң-не баштайында – шериг албанныгны дилээринге деткимче. Ол ышкаш амыдырал-биле болгаш эмчи дузазы-биле холбашкан айтырыгларлыг кээп турарлар. Дөгerezинге дузалажырын кызыдып турар бис.

ТШО-нуң киржикчилериниң төрелдеринге бо берге үелерде олар кара чааскаан артпаан деп бодалды билиндирери, сагыш човаашкынның, деткимчениң барын көргүзери болур. Олар-биле бот-билчилгелиг хамаарылганы тудуп турар бис.

/ Артур ХЕРТЕК белеткээн.

чагаа

Адаларның сүлдө-сүзүүн камгалазын!
Хары черден онча-менди чанып кээр силер!
/ Долума ОНДАР.

Хүндүлүг дайынчы, силерге дүрген тишпелгени болгаш кадыкшылды, чидириг чокка чанып кээр силерни күзээр-дир мен. Эвээш санныг тываларының хөй-аъдын көдүрүп чорууру дээш, өөрүп четтиргеним илереттим. Кажан-даа тура дүшпейн, тулчуушкунга коргуш чок, түрлүг чорууруңар дээш магадап өөрүүр-дүр мен. Кел чыдар Шагаа-биле изиг байыр чедирип олур мен. Үргүлчү тариаларны номчуп чорууруңарны чагыыр-дыр мен. Чүгө диге ол силерге улуг күштү болгаш идегелди бээр. Ом мани падме хум!
/ Айдасай МОНГУШ.

Хүндүлүг ада-чурт камгалакчызы! Төрзэн чурттуң дээш, улуг-биче чонун, алдар-адың, шын дээш туржуп чоруй барганың дээш чоргаарланып тур бис. Дидим, туткан холуң дыңзыг, кашпагай болгаш онча-менди чанып келиңер. Серемчилелдиг болуруңарны, чаңгыс-даа ок-боо дөгбезин күзээр-дир мен. Кел чыдар Шагаа-биле! Ада-иен аалыңга бүдүн-бүрүн, каң кадык, тишпелгелиг чедип келир сен.

/ Долгармаа КУУЛАР.

Хүндүлүг ада-чуртувустуң камгалакчылары! Силерни төрзэн чурт-туңарда, сууруңарда эргим ада-иелериңер, ажы-төлүңер, акы-дуңмаларыңар улуг тиш-

пелгелиг, өөрүшкү-маңнайлыг чанып кээр силерни четтикпейн манап олурар. Эп чанып кээр силерни манадывыс, камгалакчы акыларывыс, ачаларывыс.

/ Айза ОНДАР.

Хүндүлүг ада-чурттуң камгалакчызы, силерге чуртувусту эрес-дидим камгалап турарыңар дээш четтиргеним илеретпишаан, черге чедир мөгөйип тур мен. Онча-менди чедип кээр силерни манап тур мен. Бодуңарны камгалап, кадагалап чоруңар. Аарып-аржывайн, эки чүүлдерден бодап чорууруңарны күзеп тур мен.

Эзир куш дөг ада-чурттуң төрзэн оглу эки киришкеш кээр силер!

/ Даяна ОНДАР.

Хүндүлүг солдат акыларывыс, Төрзэн чуртувустуң тишпелгезин чедип алыр силер. Бистиң амы-тынывыс

дээш дайылдажып турарыңар дээш четтирдим.

/ А.А. САТ,
7 «б» класс.

Хүндүлүг ада-чурт камгалакчызы! Долгандыр болуп турар берге байдалды шупту билир болгай бис. Ынчангаш силерге сула салдынмазын, төрзэн, ынак чуртувусту камгалап, дириг чедип кээр силерни күзээр-дир бис. Колла чүве каң дөг кадыкшылды күзеп тур бис.

/ Дакима МОНГУШ.

Хүндүлүг Тываның оолдары, чиик-чаагай, каң кадык чанып кээр силерге идегел, бүзүрээр бис! Төрзэн Тываңар дээш, чоок кижилериңер дээш чүгле бурунгаар, сула салдынмай, бедиктерже! Тываң дээш түрлүг чор! Чонуң дээш чоргаар чор!

/ Саглаш МОНГУШ.

Бо үеде Украина биле Россиянын аразында болуп

турар байдалды шупту билеп турар бис. Силерни билбес-даа бол, чурту дээш тыныңар берип, демисежиң турарыңар дээш сеткилимниң ханызындан өөрүп тур мен. Чуртувусте, өг-бүлөңерге дириг чанып келириңерни күзедим. Чүгле сула салдынмай, бергелерни ажып эртип келир силер. Эки чедишкinnerлиг, медальдарлыг чанып келириңерни күзедим.

/ Айдаш-Сай ОНДАР.

Хүндүлүг чурт камгалакчызы, кел чыдар Шагаа-биле! Хүн-дүн дивейн силерни бодап, тейлеп чоруур бис. Ынчангаш эки чедишкinnerни, камгаланып, күштүг холуңарны салбайн чедип кээр силерни манап тур бис.

Силерге февраль 23 тава-рыштыр байыр чедирип тур мен. Эки байырлаарыңарны күзээр-дир мен.

/ Ай-кыс ТУЛУШ.

Кыс-даа ошкап четтикпээн оол

Барык 10 чыл (1979–1989 чч.) болган афган дайынындан 14 муң ажыг совет солдаттар болгаш офицерлер эеп келбейн барган. Тывадан 12 солдат хып дээн чалыы назынында хары черге бажын салган. Оларның бирээзи Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрен чурттуг Кошкар-оол Иргит.

1984 чыл. Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүренге ынчан самолет хамаанчок, өске черлерден машиналар кээри безин ховар үе турган. Ол чылдың кышкы хүннериниң бирээзинде суурнуң үстүнде хавак кырында Агылыг-Ой деп черге, Ан-2 деп самолет ужуп келген. Суурнуң улуг-биче бүгү чону ынаар шуужуп-ла каан...

Самолет хонупканда, оон дүжүп эгелезе-ле, шериглер болган. Ол үеде Тываның эң-не кыдыг-кызыгаарында суур-биле харылзаштырып турган чаңгыс-ла чер – почта-да салган рация. Билдингир ол хүн сумунуң даргаларына баш удур самолет тускай чүүк эккээр дугайында рация дамчыштыр дыңнадып каан турган боор, ооң чанынче улус чагдатпайн, ылаңгыя бичии өөреникчилерни кончуп тургаш, тарадыр ойладып турар чүве. Сонуургак каш кижиклуб чанында хая кырынга кушкаштар ышкаш олургулап-каш, ырактан көөрүвүске, солдаттар камны кончуг бир-ле чүве дүжүрүп турган...

Ийи хире шак эрткенде, бажыңга ачам чедип келгеш: "Ол самолет-биле шериглер күжүр дүңмавыс Кошкар-оолдуң мөчүзүн эккеп чорааны ол чүве-дир. Цинк хааржакты так-ла каңнап каан. Ону ажитпайн ол хевээр ажааңар деп, шериглер чугаалап турар чорду. Ындыг-даа болза, оглун чидирген ада кижиге кым кортпайн удурланыр боор. Ойду ирем бодунуң бижээ-биле ажыдыпты... Эршээ, хайыракан! Көрбээн чүвем көрдүм. Ат-ла болган коргунчуг чүве-дир. Хайыраан чаш оолду ынчаар хилинчектеп каар, чүү кончуг араатанзыг амытаннар чурттап чоруур чер боор, ол Афган чери деп каргыштыг чери! Хөөкүй Ойду ирем-даа кара чаңгыс оглун чидиргенинге хому-даанындан кажан-даа үндүрүп көрбээн кышкызын үндүрүп, ыы-сыызын төп турда, кыдыг кижик безин шыдашпайн баар чүве-дир. Кончуг-даа эрниң эреси, мөге-шыырак дүңмавысты душманнар дыка-ла хилинчектээн-дир. Шериг хүлээлгезин эрес-дидим күүсеткеш, маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган Тываның база бир ховар оглун сөөлгү оруунче үдээрде некрологун номчуур даалга алдым" – деп, авамга бүдүү

сымыранып турда, кулак ужу-биле дыңнаан мен.

Ол хүн маадырның мөчүзүн хүлээп ап турган даргаларның бирээзи Мөңгүн-Тайга райком партиязының пропаганда килдизиниң инспектору Курбу Донгак мынчаар сактып чугаалаар кижик: "Тываның шериг комиссариатындан ол коргунчуг медээни бир дугаарында райком партияның бирги секретары Шагдыр-оол Норбу-Самбуевичиге дамчыткан. Ол дарга мени келдирип алгаш, маадырлыгы-биле чок болган солдаттың ада-иезин таптыг белеткеп, медээни эп-чөп чедирер сен дээш машиназын бергеш, чорудупкан. Мөген-Бүренге чедип келгеш, солдаттың ада-иезиниң бажыңынче чагдап чадап шаг болган мен. Улус эдертип алыр-дыр дээрге, ындыг медээ дыңнадыры эң-не берге боор чүве дишкеш, диттигер кижик чок болур чораан. Ам канчаар, өске улус эвес, бодунуң-на даайым, күүйүм Ойду, Анаёкка баарда, өөм иштин эдертип алгаш, кирдивис. Чугаалап чадап пат болган мен. Ам канчаар, самолет-биле оглунуң мөчүзүн эккээрге, оон-даа берге болур деп билгеш, чугаалаан мен. Аа богда! Ынчан ыы-сыы дээрге ана халап чүве боор.

Кажан самолет хонар дей бээрге, суурнуң даргалары, дөргүл-төрелдерден чүгле эр улус чыгып алгаш, барып уткудувус. Күүйүм бажыңыңа артып каарга, Ойду даайым боду уткуп четкен. Маадыр оглувустуң мөчүзүн төрээн

черинге чедирип берген шериглер ужуп чоруптарга, ам көөрүвүске, хааржак ийи каыт болган. Цинк хааржактың кырындан ыяш-биле база шып каан боор чораан. Шериглерниң командири ону ажитпайн, ол хевээр ажаар дээн. Кошкар-оолдуң ача-зы аңаа шуут удурлангаш, бодунуң-на соп алган бижээ-биле ажыдыпкан. Оглун танып каан... Тоң берге минуталарны ынчан шыдажып эрттивис.

Шериг чоруур мурнунда Кошкар-оол кожуунуң аныяктарының аразыңа хүрешке шүглүп кааш чорупкан кижик болгай. Чурттуң ол хире ховар оглу чалыы назынында өске чоннуң чурттуңа бажын салып, маадырлыгы-биле чок болурга, харааданчы кончуг чораан. Бүдүн кожуунга ынчан кажыдалды чарлаан чүве".

Каш хонук кажыдалдың ол коргунчуг медээни бичии суурнуң бүдүн төрел-дөргүл аймак чонун хөмө ала бээрге, улуг-биче кижилерниң кылык-килеңи, ыы-сыызы үзүлбейн турган.

ЧҮГЕ 19?

Кошкар-оол Ойдуевич Иргит 1965 чылда декабрың 19-та бөдүүн колхозчу өг-бүлөгө төрүттүнгөн. Школага өөренип турганда, шупту талазы-биле дески, спортчу, комсомолчу, бичиилерге үлегерлиг ховар оол турган. Суму, кожуун чергелиг хүрештерге школазының адын черле сыкпас, шыырактар аразынче кийр хүрежиптер мөге-шыырак дурт-сынныг,

кезээде хүлүмзүрүп чоруур Кошкар-оолду школаның башкылары, өөреникчилери шупту хүндүлээр, аңаа чоргаарланыр чораан.

Ол үеде Моол чурту-биле Мөңгүн-Тайгага кызыгаар айтыры ындыг-ла нарын эвес, кайы-даа тала эп-найыралдыг чурттап турган. Мөген-Бүрен ортумак школазы биле Бадрал деп моол суурнуң школачылары чазын, күзүн аразында удур-дедир чалажып, турслёттаар чаагай чаңчылын черле үспес. Ийи чурт аразында Шара-Хорагай (моол дылдан очулдурарга сарыг хараган дээр деп улус чугаалажыр чүве – авт.) деп черге маргылдаалап хүнээш, кезээинде хүреш эрттирерге, дыка солун турган дижит. Аңаа Кошкар-оол бодундан ийи класс улуг моолдарны чайлыг октап, ырмазын сып турган деп, турслёттааш келген улуг классчылар аажок чоргаарланып чугаалажыр турганын дыка сактыр мен...

Шак ындыг ховар, чонунуң чоргааралы чораан мөге оол черниң черинге хып дээн чалыы үезинде бажын салганын аңаа суурнуң чону хараадап чугаалажыр. Ооң чырык адын мөңгөжидери-биле суурнуң хавак кырынга ынчан туттунуп турган чаа кудумчузун ооң ады-биле адаан (ам болза суурнуң ийиги каадында). Ол ышкаш ооң өөренип чораан төрээн школазы Иргит Кошкар-оолдуң адын чоргаар эдилеп арткан.

Школага өөренип турдала спортчу чедишкиннери кожуун чергелиг диңмиреп үнүп келген Кошкар-оолдуң афган черге маадырлыгы-биле чок болганын хараадааш, Тываның улуг чогаалчызы Молдурга Салчак "Солдатка тураскаал" деп шүлүктү бижээн.

Кошкар-оол Иргитти "Кызыл Сылдыс" ордени-биле чок болган соонда шаңнаан. Сөөлүнде, Кошкар-оолдуң салым-чолунда 19 деп санның киржилгелиг деп чүвезин аңаа улус элдепсинип чугаалажып чоруур. Чүл дээрге, төрүттүнгөн хүнү — декабрь 19, 19 харлыг тургаш, бодунуң-на төрүттүнгөн хүнүнде, чок болган.

Бо чылын февраль 15-те Кызылга Афганистандан эң сөөлгү совет шериглерни үндүргенден бээр 35 чыл болган оюнга тураскааткан хемчеглер эрткилээн. Байырлыг кезээ Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга болган. Ол хүн театрың фойезинге Афганистандан эглип келбээн 12 маадырның хөрек чуруктарын эң-не көскү черинге делгээн. Аразында Иргит Кошкар-оолдуң чуруу.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан.

/ Карина МОНГУШ.
Чурукту интернеттен алган.

Солдатка тураскаал

Дүүн чаа-ла өөреникчи, Комсомолчу, оон шериг, Түмен ол дег

өөрү ышкаш

Кошкар-оолдун

намдары бо.

Чаа-ла бир, ийи базым,

Салаа дурту

кыска назын...

Кончуг дүмбей,

хары даглар,

Дүн-хүн дивес

хайгааралдар,

Дүвү далаш дүвүрээзин,

Командирниң

даалгалары –

Анаа солдат

Кошкар-оолга,

Ам ол бүгү – амыдырал...

...Карак чивеш аразында,

Черден үнүп

келгилээн дег,

Чепсегленген

дээрбечилер

Хайгыылчыны

бүзээлепкен –

Хөй күш удур

Кошкар-оол аа,

Хөглүг тулчуп,

дидим өлген...

Азырап каан ада-ие

Ажы-төлгө эриг баарлыг

Анаёкка, Ойдаа ол хүн

Ажыг, кежик

деңге келген.

Ындыг төлдү

өстүргеннер

Ыглаар, ырлаар

эргелиг-даа.

Кыс-даа ошкап

четтикпээн оол

Бөгүн Маадыр

болу бээр деп

Мөген-Бүрен

чурттуглардан

Кым-даа ынчан

дүжөвээн боор –

Салаа дурту чолдак

назын

Салгал дамчыыр –

мөңге болган.

Кызыл-Хая школада

Кошкар-оолдуң

ады-биле

"Кызыл сылдыс"

орден амдан

Кожа чырып, чайнай

берген.

Коргуш билбес

херектерже,

Кысты, оолду

кыйгырбышаан.

/ Салчак МОЛДУРГА

Чыл чедиишкинниг эрткен

Эрткен неделяда Тыва Республиканың Өөредилге яамызының коллегиязы болуп эрткен. Аңаа кожууннарның өөредилге эргелелдериниң даргалары, харагалзал болгаш ажаал-тежээл килдистериниң специалистери, чагырыкчыларның социал политика талазы-биле оралакчылары база өске-даа өөредилге адырларының удуртукчулары 2023 чылды түңнөп, 2024 чылда кылыр ажилдарны чугаалашкан.

Ол ышкаш Хөй-ниити палатазының кежигүннери, регионнуң хоойлу доктаадыр эрге-чагыргазының, өөредилге адырының ажилдакчыларының профэвилелиниң, Культура яамызының төлээлери база келген. Хурал Тываның Чазаның Даргазының оралакчызы Орлан Сарыглар болгаш өөредилге сайыды Елена Хардикувананың удуртукчулары-биле болуп эрткен.

Тываның Баштыңының оралакчызы чыылганнарга байыр чедирип сөс алгаш, сөөлгү 5 чылдың ажил-ижиниң угланышкын бүрүзүн түңнөп, өөредилге адырының хөгжүлдэзи эки чоруп турарын демдеглээн. «Өөредилге» национал төлөвилелдин боттанылганын болгаш өөредилгениң шынарын бедидер айтырыгларны ол түңнээн. Аңаа хамаарыштыр өөредилге сайыдының оралакчылары Ольга Якушева биле Херел Наксыл өөредилгениң инфраструк-

туразын болгаш шынарын экижидер талазы-биле айтырыгларже кичээнгейни угландырган. Оралакчы бүрүзү боттарының харылап турар ажилының угланышкынынга түңнелдерни үндүргөн.

Эрткен чыл Россия-га Башкының болгаш дагдыныкчының чылы кылдыр эрткен. Президентиниң улуг деткимчезиниң ачызында Тываның Чазаа бистиң уругларывыстың өөредилгезинге болгаш сайзыралынга амгы үеге дүгжүр эптиг байдалды тургузар талазы-биле системалыг ажилды чорудуп турар. Республиканың төөгүзүндө бир дугаар хары угда 11 чаа школа туттунуп турары онзагай. Оларның ийизи ажиттынарынга белен.

Сөөлгү 2 чыл дургузунда 40 ажыг школага капиталдыг септелгени кылган. Президентиниң даалгазы-биле класс удуртукчузы дээш тускай немелде төлөвирни база кириген. Ону 3,5 муң ажыг класс башкылары болгаш 300 ажыг ортумак өөредилге черлериниң кураторлары ап турар. Төлөвир чок изиг чемгерилге-биле барык 30 муң эге класс өөреникчилерин хандырган.

Башкының болгаш дагдыныкчының чылында 5 муң ажыг башкыны хаара туткан Республиканың башкылар каттыжылгазының съездизи болган.

Психолог-педагогтук класстарның бир дугаар слэду база болуп эрткен. Амгы үеде Тывада оларның саны 24 четкен. Психолог-педагогтук класстар школачыларның

келир үеде мергежилин тодарадырының эң-не чугула чадазы болур.

«Башкының болгаш дагдыныкчының чылының чедиишкинниг боттанылганын башкының дээди өөредилге черлеринче кирип турар доозукчулар санының көвүдөп турары бадыткаан. Абитуриентилер болгаш ооң иштинде «ЯпедКЛАСС» төлөвилелдин киржикчилери 30 хуу көвүдээн. 2023 чылда 249 доозукчу өөредилге системазы-биле бодунуң амыдыралын холбаар күзелдиг болган» – деп, Орлан Сарыглар демдеглээн.

Аныяк башкыларның «Чаа салгал» деп регионалдыг шуулганы база болуп эрткен. Аңаа 3 чыл дургузунда «Мен – башкы мен» деп программаның киржикчилери болур 200 ажыг аныяк башкылар киришкен. 2024 чылдан тура школада ажилдап турар студентилерге дээди өөредилге черинге өөренип турар үезинде школага ажилдаан 3 чылын күш-ажыл стажынче кирир.

ТР-ниң улустуң болгаш алдарлыг башкыларның аттарын өөредилге черлеринге тывысканы кончуг уjur-уткалыг болган. Тыва школага орус дылды башкылаарының методиказының талазы-биле бир дугаар башкы, ТР-ниң улустуң башкызы Регина Рафаиловна Бегзиниң адын Тываның өөредилге хөгжүдер

институдунга, ТР-ниң Ордениниң кавалери, ТР-ниң улустуң башкызы Петр Александрович Морозовтуң адын аграрлыг лицей-интернатка, башкылар династиязын кижизиткен, Маадыр ие, РСФСР-ниң алдарлыг башкызы Наталья Дойдаловна Лойгунуң адын Эрзин кожуунуң Бай-Даг школазынга тывыскан.

2023 чылда хөй-хөй чаа төлөвилелдер эгелээн. Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле «Мээң башкым» деп губернатор төлөвилели ажилдап эгелей берген.

2006 чылдан тура федералдыг деңнелде эң-не тергиин башкыларга РФ-тиң Президентизиниң шаңналын тыпсыр мөөрей эртип турар. Оон бээр тирикчи бүрүзүнге 200 муң акша шаңналын 85 кижиге алган.

Регионалдыг деңнелге Тываның Баштыңының саналы-биле бодунуң ажылынга чаа эгелээшкиннер-биле өөредилге программаларын, амгы үениң чаа технологияларын болгаш төлөвилелдерин идепкейлиг кирип турар эң-не тергиин башкыларга ТР-ниң Баштыңының шаңналын тыпсыр деткимчени база ажилдап кылган.

2020 чылдан тура «Көдээ черниң башкызы» деп программа боттанып турар. Ону Президент 2030 чылга чедир узаткан. Тывада ук программа-биле барык 50 хире башкы

ажылдап турар. 2024 чылда ам-даа 13 башкы немежир. Ол дээрже чурттуң школарынче башкыларны хаара тударынга дөгүм болуру-биле күрүне баштыңының хүлээп алган шиитпири болур.

2023 чылда регионалдыг деңнелге «ТР-ниң хүндүлүг дагдыныкчызы» деп хөрөк демдээн бадылаан.

Башкының болгаш дагдыныкчының чылы кончуг солун болгаш чедиишкинниг эрткен деп түңнээн.

Чаңчыл ёзугаар Тываның школарының болгаш ортумак профессионал өөредилге черлериниң башкыларынга федералдыг болгаш регионалдыг шаңналдарны тывыскан.

Коллегияның ажылы ортумак өөредилге черлериниң системазының, директорларның кижизидилге ажылының талазы-биле оралакчыларының, кожууннарның удуртукчуларының, саң-хөө блогунуң, школа назыны четпээн уруглар өөредир системаның специалистериниң болгаш ниити өөредилгениң шөлчүгештеринге уламчылаан. Стратегтиг сессиялар салым-чаянныг уруглар өөредир «Сылдысчыгаш» төвүнүң баазыныга болуп эрткен.

/ Чыжыргана СААЯ.

Чуруктарны Өөредилге яамызындан алган.

«Өөредилге» национал төлөвилел-биле

Россияның Президентизи Владимир Путинниң идип үндүргени «Өөредилге» национал төлөвилел-биле Тывада чылдың-на чаа школар туттунуп турар. 2019–2023 чылдарда республикада дөрт школа – Кызыл хоорайда 825 олуттук үш школа база Тес-Хем кожуунуң Ак-Эрик суурда 176 олуттук школа туттунган.

Тываның кожууннарында база Кызыл хоорайда бар школарга немей уругларга 7000 олутту ажиткан. Амгы үеде Кызыл биле Чадаана хоорайларда, Кызыл кожуунуң Каа-Хем, Таңды кожуунуң Балгазын биле Бай-Хаак болгаш Мөңгүн-Тайга кожуунуң ыраккы Кызыл-Хая суурунда школа-

лар хары угда туттунуп турар.

Бо хүнде Тывада 172 ниити өөредилге организациялары бар. 2023–24 өөредилге чылында 72,9 муң кижиге өөренип кирген, азы 2022 чылга деңнээрге, 400 кижиге хөй. Сөөлгү алды чылда өөреникчилер саны көвүдээни демдеглеттинген. 2021 өөредилге чылынга деңнээрге, эрткен чылын

4,1 муң өөреникчи немешкен.

2023 чылда федералдыг деткимче-биле Тывада хары угда 11 школа туттунуп турарын сагындыраал. Оларның бирээзи – Улуг-Хем кожуунуң Чодураа суурда школаны «Көдээ девискээрлерниң комплекстиг хөгжүлдэзи» программа-биле тудуп турар. Кызыл кожуунуң Сукпак суурда

база Кызыл хоорайның Бай-Хаак кудумчузунда школа тудуглары доозулган, план езугаар бо чазын өөредилге эгелээр. Сентябрьның 1-де база ийи школа ажиттынар, 2024 чылдың төңүзүндө чеди чаа школа ажылгалаче дужааттынар.

/ Тыва Чазактың медээлеринден.

| ЧОГААЛЧЫ БОЛГАШ ҮЕ |

“Бижээчинин” автору

Россияның болгаш Тываның чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү Александр Ондарның 70 харлааны-биле холбаштыр республиканың А. Пушкин аттыг библиотеказының национал литература килдизиниң ажилдакчылары чогаалчының бижээн номнарынга номчулга конференциясын февраль 15-те организаптап эрттирген.

Тываның ат-сураглыг чогаалчылары Черлиг-оол Куулар, Николай Куулар, Кара-Күске Чооду, Сайлыкмаа Комбу болгаш анык чогаалчылар, төөгү эртемденнериниң кандидады Алдын-оол Кангаевич Канзай, Тываның гуманитарлыг болгаш социал-экономиктиг тускай шинчилелдер институтунуң эртем ажилдакчылары, төлээлекчи болгаш күүседикчи күрүне органнарының хоочуну, “Салым-чолумга четтирдим”, “Чыргакыдан изим үнген” дээш өске-даа барымдаалыг номнарның автору Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак, прозачы Александр Ондарның чогаадкчы чоруунуң меге-йикчилери номчулга конфе-

ренциязының ажилынга киришкен.

Александр Ондар “Авам, ачам төөгүзү – тыва чонум төөгүзү”, «Даң хаяа-зында амыдыралдың агымы», «Манчүректен дазыл тырткан...», «Бижээчи», «Ынакшылдың ыды», «Өскүстүң кударан-чыг чолу» деп номнарның болгаш хей санныг чечен чугааларның автору.

Тываның улустуң чогаалчызы Черлиг-оол Куулар «Авам, ачам төөгүзү – тыва чонум төөгүзү» деп номнуң дугайында чугаалап тура, ооң маадырлары кижилерни таныыр, билер чораанын дыңнадып, оларның омур-хевирин хөөредиг чокка чечен-чидир чуруп, Сүт-Хөлдүң чонунуң совет үедеги амыдырал-чуртталгазын, ажил-ижин бадыткалдыг кылдыр бижээнин демдеглээн. “Бижээчи” деп тоожунуң дыл-домаа чиңгине тыва дээрзин демдеглээн.

Александр Ондарның чогаалдарын чырыкче үндүрген Тываның Юрий Кюнзегеш аттыг ном үндүрер чериниң кол редактору, Тываның улустуң чогаалчызы Николай Куулар авторнуң чогаадкчы ажилына үнелелди берип тура,

амгы үеде Александр Сүүроолович Тываның эң шыырак прозачыларының бирээзи деп чугаалаан.

Номчулга конференция-зынга чогаалчының бижээн чогаалдарының сайгарылгазы болгаш үнелели чоруп турза-даа, чугаа колдуунда “Бижээчи” деп тоожунуң дугайында болган. Чүге дээрге бо төөгү тоожу номчукчуларның улуг сонургалын оттурган, бодунче чогаал сайгарыкчыларының кичээнгейин хаара туткан.

Феодалдыг үеде эрге-чагыргага удурланып үймээн үндүргеш, туттурган алдан дургуннарны (алдан-маадырларны) Чыргакы-Аксынга эридеп байысаарынга лама башкызы Дамбарааның удуртулгазы-биле бижээчилеп турган Чадаана хүрээзиниң хуурагы элээди оол Тежекениң бижээн болгаш билер чүүлдеринге, ооң сагыш-сеткилиниң байдалына “Бижээчи” тоожунуң сюжеди тургустунган.

Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак “Бижээчи” деп тоожу дугайында чугаалап тура, алдан дургуннар Чыргакы-Аксы, Хорум-Даг, Дөң-Терезин ол ынчаар мөөңөжип турганын, амбын ноян шеринге басты-

рар деп баргаш, Өршээл даг таварыштыр Хемчик ол чарыныче дезип кеже бергенин дыңнаткан.

Филология эртемнериниң кандидаттары Надежда Серээдер, Ульяна Моңгуш олар чогаалчы Александр Ондарның проза чогаалдарының дыл-домаан кыска-зы-биле сайгарып, тоожулар болгаш чечен чугаалар чиңгине тыва дылда бижиттингенин демдеглеп, “Бижээчи” дээш өске-даа чогаалдарының ханы сайгарылгазы келир үениң ажилы деп айтканнар.

“Бижээчи” деп тоожу Александр Ондарның амгы үеде чогаадкчы ажилының эң бедик деңгели деп шүлүкчү болгаш чогаал сайгарыкчызы, филология эртемнериниң кандидады Сайлыкмаа Комбу,

демдеглеп, ол ам-даа бедир боор деп чугаалаан.

Чогаалдары чоннуң сонургалын чаалап алган прозачы Александр Ондарга моон соңгаар-даа чогаадкчы чедишкinnerни Тываның улустуң чогаалчызы Кара-Күске Чооду күзүзүш, “Сүүроол Ондарның оглунуң демир-үжүү сүүр-ле болзун!” деп йөрээл бижээн бодунуң номун белекке берген.

Номчулга конференция-зынга келгеннерге Александр Сүүроолович өөрүп четтиргенин илередип, “Мээң шор-бажылаан чогаалдарымны чон номчуп, сайгарып турары меңээ улуг аас-кежик-тир” — деп чугаалаан.

/ Шаңгыр-оол СУВАҢ,
Тываның улустуң
чогаалчызы.

| РЕГИНА БЕГЗИНИҢ 100 ХАРЛААНЫНГА |

Башкыларның башкызы

1924 чылдың январь 2-де Харьков хоорайга студент өг-бүлеге Тываның улустуң башкызы, «Улуг» башкы Регина Бегзи төрүттүнген. Ооң ада-иези ынчан бирээзи эмчи, өскези башкы кылдыр өөренип турган. Ол Москва хоорайның В.П. Потемкина аттыг башкы институтун 1946 чылда дооскаш, Тывага эки турачы баштайгы орус башкыларның бирээзи болуп чедип келген. Р. Бегзи Кызылдың 2 дугаар школазынга ажилдай берген. Ынчан Тываның аңгы-аңгы кожууннарының шылгараңгай дээн эки өөредилгелиг оол-

дар, уругларын ийи дугаар школаже чорудар турган. 1947–1948 өөредилге чылының доозукчулары алызы барып республиканың алдарлыг кижилери апаргылаан. Ол дээрге Юрий Аранчын, Монгуш Кенин-Лопсан, Марк Оюн, Шулуу Сат, Александр Кунаа, Доруг-оол Моңгуш, Антон Калзан, Юрий Кюнзегеш дээш өскелер-даа.

Регина Рафаиловна алды чыл дургузунда Республиканың башкыларның билин бедидер институтун удурткан. 20 ажыг чыл дургузунда Кызылдың башкы институтунга кичээлдер эрттирип, башкыларның башкызы

чораан. Ол 100 ажыг эртем ажилдарын, методика болгаш өөредилге номнарын бижээн.

Эрткен 2022–2023 өөредилге чылында Россия девискээринге РФ-тиң Президентизи Владимир Путинниң чарлааны башкының болгаш дагдыныкчының чылында

Республиканың башкыларның билин бедидер институтту Тываның улустуң башкызы Регина Бегзиниң ады-биле адаан. Ол санап четпес хей күрүне шаңналдарының эдилекчизи, «20 чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунче Регина Бегзиниң ады кири бижиттинген.

Тываның улустуң башкызы Регина Бегзиниң 100 харлаан чырык адынга тураскааткан «Башкы кижиниң бот-өөредилгези ооң мергежилин бедидериниң бир аргазы» деп башкылаашкын номчулгазы Кызылдың башкылар билин бедидер институтунга болуп эрткен. Аңаа республиканың ырак-чоок булуңнарындан келген башкылар аңгы-аңгы темаларга номчулгалары-биле киришкен. Хемчег алды аңгы улганышкыга болуп эрткен. Оларның үжү ырак-кы Каа-Хемниң ийи дугаар школазынга, а бир чамдыызы институттуң бодунга болган.

Хемчегниң эгезин Тывага келген баштайгы тыва башкыларга тураскааткан «Экии, башкы» деп фильм-биле эгелээн.

Регина Рафаиловна Бегзиниң 100 харлаан чырык адынга тураскааткан болганда, ооң ажилдап чораан институтунда аңаа тураскааткан булуңу дерээн. Ооң шаңнал-макталдары, хөрек демдектери, номнары болгаш чуруктары доозазын ында делгеп салган болду.

Институттуң проректору
Олесья Ооржак:

– Тываның улустуң башкызы Регина Рафаиловнаның чырык адынга тураскааткан хемчегни бөгүн организаптап турарывыс бо. Ол Тываның

өөредилге шугумунга дыка хей чүүлдү кылган киж. Регина Рафаиловна тыва школаларга орус дылды өөредириниң методиказын ажилдап кылган. Ол Тываның баштайгы интеллигенциязын өөретен башкы. Ооң өөреникчилери Тываның алдар-аттыг эртемденери: Юрий Аранчын, Монгуш Кенин-Лопсан, Степан Сарыг-оол дээш өске-даа шылгараңгай кижилерни адап болур.

Бөгүнгү хемчегде республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан келген эге класс башкылары, орус дыл, төрөөн дыл, даштыкы дыл башкылары, тус черлерде өөредилге эргелелдериниң методистери дээш өскелер-даа киржип турар. Бо чылын бистиң институттуң шупту хемчеглери Регина Рафаиловна Бегзиниң чырык адынга тураскааткан болур.

Кызылдың 11 дугаар школазының орус дыл болгаш чогаал башкызы Аржаа-

на Сарыглар:

– Бөгүн кайгамчык хүндүр Улуг башкы Регина Бегзиниң чырык адынга тураскааткан башкылаашкын номчулгалары болуп турары бо. Бодум хуумда улуг эвес дуржулгам-биле солустум. «Этно-культур-луг компонент – орус дыл кичээлинге кижизидилгезе ажылгаар арга» деп тема. Бо кичээл азы арга уругларга эргөжөк чугула. Чүге дээрге киж чонунуң чаңчылдарын билер, бодунуң омак-сөөгүнге чоргаарланыр, а өскелерниң чаңчылдарын хүндүлээр ужурулуг.

«Мээң илеткелимниң ады болза, «Регина Бегзи – тыва уругларга орус дылды өөредириниң методиказының үндөзилекчизи» дээр. Регина Рафаиловнаның хей кылган ажилдарының аразындан бо теманы чугула деп санааш, шилээн мен. Орус дылда орус чүве аттарын тыва школаның 5–7 класстарына өөредир» – деп, Самагалдайның 1 дугаар школазының орус дыл болгаш чогаал башкызы Клавдия Сулдум чугаалады.

/ Айдың ОНДАР,
Самба НОРБУЖУКТУҢ
тырттырган чуруктары.

| КАДЫКШЫЛ ЧЫЛЫНГА |

Буянның иштиң кижилери

Ажыл-ижим –
арын-нуурум,
Ажы-төлүм –
аас-кежиим,
Арттырып каар
истерим-дир.

Нелли Дас-ооловна Сүктер-маа – Улуг-Хем кожуунун төп эмнелгезинин херээженер салбырының улуг сестразы. Бистиң угбавыс эмчи мергежилин Кызылдың эмчи училищезинге чедип алган. Ону дооскаш, Улуг-Хемниң төп эмнелгезинге баштайгы ажылчын базымнарын эгелээш, олчаан чаңгыс ол-ла эмнелгеде 30 чылдың дургузунда үре-түннелдиг ажылдап чоруур. Угбавыс бодунуң шилип алган ижинге аажок бердинген, херээжен чоннуң кадыы дээш ак сеткилдиг, кызымак ажылдап чоруур.

Ол бурунгаар көрүштүг, сайзыралче үргүлчү чүткүп чоруур специалист. Бодунуң профессионал билиглерин доктаамал бедидип, билиг-мергежилин кады ажылдап чоруур

эш-өөрү-биле үлежип чоруур.

Нелли Дас-ооловнаның бедик харысалгалы чүгле эмнелгеде эвес, а өске албан организациялары-биле кады чорудуп турар ажыл-агыйындан көстүп чоруур. Боду канчаар-даа аажок талантылыг, танчылаар, ырлаар-даа. Республика, кожуун, хоорай чергелиг культура-массалыг хемчеглерниң идепкейлиг киржикчизи, тиелекчизи.

Бис, дуңмалары, база кады ажылдап турар эш-өөрү ооң чуртталгада идепкейлиг шимчээшкенин, амыдыралдың кандыг-даа бергелери таваржып кээрге, кезээде дузанын кадып чедип кээр буянның сеткилин үнелеп чоруур бис. Бодунуң шилип алган мергежилинге бердинген болгаш, ол чаа тыптып келген коронавирус хамчыктыг аарыг-биле демиселди бодунуң эмчи эш-өөрү-биле кады чорудуп, чоннуң кадыы дээш човаг-шылаг билбейн ажылдап келген.

Нелли Дас-ооловна февраль 16-да 55 харлаан юбилейин демдеглээн. Ынчангаш херээжен чоннуң

кадыы дээш үлүг-хуузу кирип, бодунуң чайгылыш чок изиг күзели-биле аарыг кижиге тыны дээш хаядаштан чалданмайн, ажылдап чоруур угбавыска база ооң кады ажылдап чоруур эш-өөрүгө черге чедир мөгөйип, четтиргенивис илередир-дир бис.

/ Сай-Суу ТАРЫЙМАА,
Улуг-Хем кожуунун
К.-Э.К. Кудагы аттыг төп ном
саңының методизи.

Чунар-бажыңнар чок...

Чоокку чылдарда кода-хоорай, суурларда чаа школар, эмнелгелер, спорт, культура черлери, чуртталга бажыңнары туттунуп турары өөрүнчүг.

Одалга системазы-даа экижип, кышты чылыг эртип тур бис. Бок төгөр черлер-даа чурумчаан. Ээзи чок ыттар-ла харын көвей хевээр.

Чоокку үелерге чедир суур бүрүзүгө чунар-бажыңнар ажылдап турду, ам кожууннар төптөрүндө безин чок. Чижээ-лээрге, Сарыг-Септиң чурттакчылары Кызылга кээп чунар-бажыңнар, идик-хевин барбалап алгаш, база-ла маңаа эккеп чуур-дур. Чоокта чаа Каа-Хем суурда чунар-бажың ажыттыганын телевизорга көргүстү. Ооң чижээн ап, хоорай-суурларывыс чунар-бажыңнар тудуп эгелээр боор.

Арыг-силиг, кадык амыдырал дээш бо айтыргы даргалар, эмчилер, хөй-ниитижилер көдүрүп, чон-биле ажылдаары чугула. Аарыг-аржык-даа оон хамааржыр. Чүдүлгевис-даа ишти-даштын арыглары сагындырып турар болгай.

/ Татьяна КЫЗЫЛ-ООЛ,
хоочун эмчи.
Кызыл хоорай.

Шагаа соонда бодалдар

Сөөлгү үеде тыва чон Шагаа байырлалын дыка-ла чараш, шынарлыг эрттирер апарган. Улуг-биче чон Шагааның ёзу-чаңчылдарын сагывышаан, Чаа чылды уткууру чаңчыл апарганы өөрүнчүг-дүр.

Тыва чон Шагаа үүжезин баш удур шыгжап, далган-таразын, ак чемиңиң дээжизин белеткеп алырын билер болгай бис. Изиг сүттүг шайга тыва далганы, ааржыны, саржагы база чигирни холааш, чиирге, кайы хире чаагай ийик. Амгы үениң ажы-төлү тыва далган чивес боор-дур.

Чогум уруглар садтарыңа, школарга, албан черлеринге Шагаа байырлалын калбаа-биле оюн-тоглаалыг байырлап турарын көөрге, чоргааранчыг-дыр. Байырлал хүннеринде кайда-даа тыва национал идик-хевин кеткен, оюн-тоглаада киришкен, мөөрейлешкен боор-дур. Чон тыва ёзу-чаңчылдарынче катап эглип, чараш байырлалын шынарлыг эрттирер турары эки-дир.

Шагаа дээрге тываларның Сарыг шажын ёзуунда, Чаа чылды уткуурунун Шаандан тура байырлалы.

Аарыг-аржык, думаа-ханаа, Айыыл-халап өршээзин деп, Алгап-йөрээп, аравыста Амыр-менди солчуулунар.

Сарыг саржаг, сүттүг шайны, Чаглыг эъттиг чаагай мүннү Чалбырааштыг одууска Чалбаргылап, өргүүлүңер.

Аалдарывыска үнчүп-киржип, Аъш-чемден чооглаалы. Арагага дегбээлиңер, Амыр-менди байырлаалы.

Шаандагы өгбелерниң Чаа чылдарын сагывышаан, Чаа чылды байырлаалы, Шааавысты эрттирээли.

/ Чечекмаа САДИ,
ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы.

Өөредиглиг байырлал

Тываның кадет корпусунда өг-бүле кижизидилгезинге деткимче төвүнүң кижизидикчи башкылары Шагаа байырлалыңа тураскааткан хемчеглерни методиктиг хүннеринде эрттирер чаңчылдыг. Уругларга Шагаа байырлалының дугайында, бурунгу өгбелеривистиң сагып чораны чаагай чаңчылдарын, ойнап чоран оюннарын таныштырганнар.

Бо чылын база февраль 4-тен 12-ге чедир кижизидикчи башкылар школарыга өөредиглиг мастер-класстарны, тыва национал оюннары, мөөрейлерни, хемчеглерни эрттирген. Өөреникчилерниң чурттап турары ниити чуртталга бажыңын тыва эт-сеп, эдилелдер-биле каастап, чараштааннар.

Шаанда тыва чонувус Шагаага чемни хөйү-биле кылып, белеткеп алып чораннар. Бистиң кижизидикчи башкыларывыс Зоя Донгаковна, Зоя Кулаевна, Аяна Михайловна, Дина Доржуевна, Татьяна Алексеевна, Кежикмаа Хураган-ооловна, Анжела Александровна, Алефтина Николаевна олар боорзак, быжырган далган, манчы-хуужуурну өөреникчилер-биле кылып, мастер-класстарны эрттирген.

Тускай рецепт езугаар кончуг чаагай боорзакты быжырганнар. Мастер-класска боттарының белеткээн чемин байырлалдың ширээзинге делгээш, амданнанып чооглааннар.

Кижизидикчи башкылар Шолбан Кончуг-оолович, Очур Миланович элээди оолдарга «Куйга чемим онза-ла ийин» деп өөредиглиг мастер-классты эрттирер, оолдарга куйганы канчаар өрттедирин көргүскеннер. Күзелдиг оолдар улаштыр боттары башты, дуогуларны эр башкылары-биле өрттөткеннер. Өрттедип каан куйганы канчаар аштап-чуурун болгаш хайындыраарын Жанна Николаевна хүлээнгеш, уругларны эвилелдээш, баш-дуогу чуггаш, хайындырган. Куйганың мүнүн тыва кижиге деп ижи чоран. Куйга мүнүн өөреникчилер амданнанып ишкеннер.

Школаның директору Сылдыс Григорьевич эр кижизидикчи башкылары-биле хойну дөгери, эдин бузарыңа мастер-классты эрттирген. Херээжен башкылар Зоя Кулаевна, Жанна Николаевна, Дина Доржуевна, Татьяна Алексеевна хойнуң ишти-хырын аштап, чуурунга мастер-классты уругларга көргүзүп, өөреткеннер. Шаага-да изиг-ханап, эът чип шайлааннар.

Шагаа хүнүнде хемчеглерни Аяна Михайловна, Бэлла Биче-ооловна, Айнаа Михайловна, Дина Доржуевна солун кылдыр эрттиргеннер. Улу чылы кандыг болурун өөреникчилерге тайылбырлап, йөрээлдерни салып, чаа чылда экини күзээткеннер. Улаштыр тывызык ыдарыңа, узун-тынышка, үлегер домактарга, бардамнаарыңа мөөрейлер болган. «Челер-Ой» деп танчыны улуг-биче чок самнааннар.

Шагаа хонуктарында агаар-бой-дус база дыка чылыг, аяс болганы өөрүнчүг. Эр кижизидикчи башкылар «Хербис» дааның кырыңа саң салыр, кактаныр ёзулалдарны оолдарга эрттирген. Дыштаныр хонуктарда өөреникчилер дагдан чуңгулааннар. Тыва национал оюннары кижизидикчи башкылар Любовь Күжүгетовна, Ай-Херена Козагаевна солун кылдыр эрттиргеннер. Өөреникчилер «Аскак-кадай», баг кагары, өрттеңежир деп оюннары ойнап, канат тыртарыңа күжүн шенээткеннер.

Муңгаш шыдырааны, кажыкты, теветки, «Ширбиишболду», хүрешти кончуг бедик деңгелге организастааннар. Кижизидикчи башкы Саглай Сарыг-ооловна теветки кылырының дугайында солун мастер-классты эрттирген. Оолдар кылып алган тевээ-биле тевек тевер маргылдаага киришкеннер.

Шагаа байырлалдарында тыва национал хептерин кедип алырга, хемчеглер безин, бир онза байдалга эрткенин демдеглевес аргавыс чок. Хемчеглерге, мөөрейлерге, маргылдааларга киришкен өөреникчилерни хүндүлел бижикитер, боттарының кылган манчы-хуужууру болгаш чигирзиг чемнер-биле шаңнаан.

Кижизидикчи башкыларның эрттирген өөредиглиг мастер-класстары өөреникчилерге ажыктыг болганын демдегледип каалы. Олар холу-биле кылып, тудуп тургаш, элээн чүүлдерге өөренип алганнар. Шагаа байырлалы бистиң школарыска мынчаар болуп эрткен.

/ Чодураа ОНГАЙ-ООЛ,
Тываның кадет корпусунун
улуг кижизидикчи башкызы.

Байыр
чедиришкини

Бистиң ачавыс Тимур Опал-оолович ХОВАЛЫГ февраль 23-те 65 харлаар. Ол 40 ажыг чылдар дургузунда Чыраа-Бажы, Ийме, Чадаана хоорайның 2, 3 дугаар школаларына эге шериг билии, ОБЖ, төөгү, ниити сайзырал эртемнериниң башкызы болуп үре-түнелдиг ажилдаан. 18 чыл дургузунда удуртулга ажылына чедиришкиниң ажилдаан. Хей санныг өөреникчилерни өөредип-кижизидеринге үлүг-хуузу дээш ССРЭ-ниң «Эң эки комсомолчу башкызы», «Россия Федерациязының өөредилгениниң тергиини», «Россия Федерациязының ынакшыл болгаш шынчы чорук», «Тыва Республиканың күш-культура болгаш спортун тергиини», «Чөөн-Хемчик кожуунуң алдарлыг ажилдакчызы», «Чадаана хоорайның күш-культура ажилдакчызы», «Чадаана хоорайның күш-культура болгаш спортун алдарлыг ажилдакчызы» деп аттарга төлөптий-биле шаңнаткан база хей санныг орден, медальдарның эдилекчизи. Күш-ажылдың хоочуну, курлавырда капитан. Ооң хей санныг өөреникчилери ТШО-да бо хуннерде эрес-маадырлыг тулчуп турарлар.

Тимур Опал-оолович 2 оол, 1 кысты төлөптийг хамаатылар кылдыр кижизидип өстүрген. Төрүттүнген хуну-биле эргим киживиске каң дег кадыкшылды, аас-кежикти күзеп тур бис.

Чоннуң, өөрүң аразына хүндүткелдиг,
Човаг билбес ажыл-ишти эрестиг сен.
Алдан беш хар юбилейлиг хунуң-биле
Ажы-төлүң, өөң ишти байыр тудуп,
Сеткиливис ханызындан чылыг сөстү
Сеңээ бо хун белек кылдыр сөңнедивис!

/ Өөнүң ишти, оолдары, уруу.

ТМГ
Тыва Медиа Групп

МЕДИАХОЛДИНГ «ТЫВАМЕДИАГРУПП»
ПРИГОТОВИЛ ДЛЯ СВОИХ ПОДПИСЧИКОВ
ПОДАРКИ К ШАГАА-2024!
ОФОРМЛЯЙТЕ ПОДПИСКУ «ШЫН»
С 1 ФЕВРАЛЯ ПО 30 МАРТА 2024 ГОДА
НА ПЕЧАТНОЕ ИЗДАНИЕ - «ШЫН»
И ПОЛУЧИТЕ В ПОДАРОК СКИДКИ НА МУЗЫКАЛЬНОЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ
В ТЕЛЕПЕРЕДАЧЕ «ОТ ВСЕЙ ДУШИ!» 50%,
НА ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ 50%,
БЕСПЛАТНУЮ РАСПЕЧАТКУ 20 ШТ.
ФОТОГРАФИЙ ФОРМАТОМ ДО А4.

Акция действует с 1 февраля по 30 марта 2024 года
Подробности акции уточняйте по адресу:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
8-923-267-07-49
ГАУ РТ «ИД» Тыва Медиа Групп ОГРН 1191719000395 12+

ООО «СЗ Энергострой» СРОЧНО ТРЕБУЮТСЯ:

- Инженер ПТО.
- Бухгалтер.
- Прораб, мастер.
- Мастер бетонного завода и арматурного цеха.
- Разнорабочие.
- Водитель категории С, на КАМАЗ-самосвал для работы по городу.
- Столяр-жестянщик.
- Специалист отдела по снабжению.
- Автокрановщики.
- Водитель седельного тягача.

MERCEDEC-BENZ ACTROS.

• Бригады: каменщиков, отделочников (оплата высокая).

Обращаться:

г. Кызыл, ул. Колхозная, 2 «а»

Рабочий телефон: 4-85-29

Сотовый телефон: +7 923-267-92-08

WhatsApp +7 929-358-18-00.

Реклама 12+

ИНН 1717008397.

ОГРН 1021700728136

Шагаа, малчыннар, ном саңы

Шагаа – тыва чоннуң бурун шагдан салгал дамчып келген чаа чылды уткуп, эрги чылды үдеп, кышты хүр ашканын демдегледип байырлаар байырлал.

Эң-не чымыштыг ажыл-иштиң усчулары – малчыннарның Шагаазы бо удаа Чаа-Суур сумузуң салгал дамчаан аныяк малчыннарының бирээзи Мерген Оюн-оолович Тюлюштуң коданы Алды-Кошкар-Баштыга болуп эрткен. Келген чонун малчын чин сарыг шайы-биле уткуп, чигир-боова, дүлген эди, далган-тараазы, ак чеми-биле хүндүлөп, Шагааның чараш оюннарын эрттиргеннер.

Бо улуг байырлалды база бир аян кирип турар кезээ – малчыннарның эң-не манаары номнар шыгжамыры аалдап келгени. Сөөлгү келген чаа номнарны номчукчулар харамдыгып улуг сонургал-биле бижиттирип алганнар. Эң-не тергиин номчукчулар Чодураа Мөңгеевна, Константин Кертик-оолович, Светлана Алексеевна, Анай-Хаак Омаева дээш хей-ле номчукчуларывыс солун-сеткүүлдерниң, номнарның чагыдылгасы чаарттынып көвүдей бергенин демдеглээннер.

Малчыннарывыстың

Шагаазының магаданчыг чараш оюн-тоглаазы эзерлиг аът чарыжы-биле эгелээн. Кыштың ууттунмас улуг харына тура дүшпейн, чүгүрүктерниң чүгүрүү шылгарап, Алдан-оол Тюлюштуң, Сайын Шожалтың, Айдың Кыргыстың, Шолбан Тюлюштуң аъттары тус-тузунда эртип келгеннер.

Тевек мөөрейинге Айдыс Даваа, Демир-Мерген Монгуш, Альберт Майынды, алгы октаар мөөрейге Ноябрьна Тумат, Аяна Майынды, Азияна Тюлюш, аът шалбадарына Буян-Өлзей Седен, Айхан Тюлюш, Сайын Шожал, хүрешке Сыдым-оол Тюлюш, Белек Тюлюш, Начын-Мерген

Донгак, Айдың Кыргыс, чадаг чарышка Федоса Седен, Анай-Хаак Тюлюш, Светлана Кертик-оол олар тергийдээн.

Улустуң аас чогаалына тус-тузунда чижип мөөрейлешкениниң түңнелинде, өпей ырынга Байлакмаа Монгуш, узун тынышка Азияна Тюлюш, дүрген чугаага Светлана Монгуш, алгыш-йөрээлдерге Анай-Хаак Тюлюш, бардамда Начын-Мерген Донгак шылгарааннар.

Хей малдың төрүлгези эки болзун, ховар чараш чаа номнар номчуттунгур болзун!

/ Аяна МАЙЫНДЫ,
Ч.М. Доржу аттыг Чаа-Суур
ном саңының библиотекары.

ИП БЕРСЕНЕВА М. Н. ИНН 170400012581 ОГРН 316171900059860

МИР АККУМУЛЯТОРОВ

НИЗКИЕ ЦЕНЫ
ОБСЛУЖИВАНИЕ АКБ
ДИАГНОСТИКА АКБ
ПРИЕМ Б/У ДОРОГО

г. Кызыл, ул. Депутатская, 2/3 (район Аян-Чорук)
тел.: 8-906-999-9907, 8-963-250-0096

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАЪТ.
8-923-338-9188

ИП Шпак Е.А. ОГРНИП 317171900013031

Шуру Ондар Тываның 6 дакпыр чемпиону болган

Эрткен улуг-хүнде, февраль 18-те, Кызылдың Аныяктар ордузунга болуп эрткен классиктиг шыдыраага Тыва Республиканың эр болгаш херээжен улус аразында чемпионады доозулган.

Классиктиг шыдырааның кыскалаткан үелиг (рапид) болгаш дүрген ойнаар (блиц) турнирлерден ылгалы — шыдыраачы бүрүзүнге бир салыгда 1,5 шак үени берип турары болуп. Ол үеге немештир бир көш кылырга-ла, 30 секунданы база берип турар болгаш, чамдык салыглар 4 шак чедир уламчылап турган. Боданыр үе хей болганындан шыдыраа хөлүнге демисел шынарлыг болгаш кончуг солун болган.

Швейцар система-биле 9 салыг дүргүзүндэ эрткен чемпионатка 100 эр болгаш 20 херээжен шыдыраачы киришкеннер.

Беш хонук уламчылаан маргылдааның түңнелинде эр болгаш херээжен шыдыраачылар аразында 2024 чылдың республика чемпиону аттарны Кызылдан Долаан Салчак биле Шуру Ондар чаалап алганнар.

Совет Эвилелиниң Маадыры Николай Макаренко аттыг Кызылдың 15 дугаар лицейиниң 11-ги класзының өөреникчизи Шуру Ондар Тываның херээжен шыдыраачыларының аразында база катап чемпионнааш, ам республиканың 6 дакпыр чемпиону болганы ол! Ол дээрже Кызылдың немелде

өөредилге төвүндө оң тренер башкызы Сергей Түлүштүн база улуг чедишкени болуп.

Чоокта чаа Россияның шыдыраа федерациязы Сергей Ыймажапович Түлүштү Тыва Республиканың 2023 чылда тергийн тренери деп демдеглээни кончуг чөптүг деп оң өөреникчилериниң чедишкени бадыткап турар.

Бичии уруглар аразында Россия Кубогунун 2 дакпыр эдилекчизи Арина Иргиттин саны (ап болгу дег 9 сандан 8,5 сан) Шуру Ондар-биле дең бооп доозулган-даа болза, (аразында хайым болган), Бухгольц коэффицентизи деп немелде көргүзүг-биле ол 2 дугаар черни элзээн. Арина база Сергей Түлүштүн өөреникчизи болуп турар.

Мурнуку чылдарда республикага чемпионнап чорраан, шыдырааже катап эглип келген Айсуу Намнай (Монгуш, Улуг-Хем) 3-кү черни 6,5 санныг чаалап алган. Айсуу Эдуардовна ам бо хуннерде Кызылдың немелде өөредилге төвүндө тренер башкы болуп ажилдап турар.

Донбасста Россияның чаа регионнарынче сургакчылап чорупкан, иштики херектер органнарының ажилдакчызы, Тываның 7 дакпыр чемпиону Эдуард Ховалыг чокта, база-ла Шуру Ондар ышкаш республиканың 6 дакпыр чемпиону болуп арга-шинээн Кызылдан Артыш Чүлдүм бо удаада ажылгап шыдавайн барган. Тываның 5 дакпыр чемпиону ап болгу дег 9 сандан 7,5 санны алгаш, чүгле 3 дугаар черге дүшкен.

Ону база-ла ол хире санныг болган Херел Сандай-оол немелде көргүзүглер-биле ашкаш, 2 дугаар черге төлептиг болган. Херел Сандай-оол ам бо хуннерде Новосибирск хоорайда ажилдап, чурттап турар-даа болза, Тываның бо чылгы чемпионадыга киржир дээш шөлзө ап алгаш, чедип келген болуп турар.

Тываның чемпионаттарына хей удаа шаңналдыг черлерни ээлеп чорраан Херел Сандай-оолдун бо чылын чемпионнаар күзели боттарынынга чүгле чартык сан четпейн барган. Чүге дээрже чемпионнап каан Долаан Салчак ап болгу дег 9 сандан 8 санныг болган.

Тывада шыдыраа талазы-биле бо хуннерде кара чаңгыс тускай дээди эртемниг специалист, ам республиканың 3 дакпыр чемпиону Долаан Салчак амгы үеде Кызылдың президентиниң кадет училищезинде шыдыраага тренер башкы болуп ажилдап турар. Оң баштайгы болгаш школа дооскужеге чедир тренер башкызы шыдыраага Тываның 15 дакпыр чемпиону Николай Петрович Шишигин база Кызылдың немелде өөредилге төвүнге хундүлүг дыштанылгаже үнгүжеге ажилдааш, дыка хей шыырак шыдыраачыларны белеткээн. Оларның аразында Тывадан шыдыраага баштайгы ФИДЕ мастери Валерия Куулар (2007 чылда күүсеткен), Долаан Салчак болгаш өскелер-даа.

Башкызын дөзөп Долаан Салчак база чоннун ажы-

төлүн угаан сайзырадыр бурунгу оюн — шыдыраага өөредип чоруур. Кызылдың президентиниң кадет училищезинден оң өөреникчилери Россияның Камгалаал яамызының өөредилге черлериниң аразында шыдыраа маргылдааларына команда аайы-биле болгаш амы-хууда чедишкениг киржип турарлар.

Эртемге, уран чүүлге болгаш спортка дегерезинге хамаарыштырып болур шыдыраага хар-назын, деңзик-ылгавайн ойнаары онза солун. Шыдыраа хөлүнүн артында 8 харлыг оолчук биле 80 харлыг өгбе-даа таваржып болуп!

Бо эрткен чемпионатка бичии оолдар, уругларның чедишкениг киришкенин демдеглээри чугула. Оларның бирээзи, Сергей Түлүш башкының өөреникчизи, 9 харлыг Тимур Иргит улуг улус аразында оюнга 6 дугаар черге төлептиг болгаш «Эң чалыы шыдыраачы» деп тускай Хундүлел бижик-биле демдеглеткен. «Тергийн шыдыраачы» атты эрткен чылын чаалап алган школачы Болат Бадыраа бо удаада 9 дугаар болган.

Эр улус аразында 10 шилиндек шыдыраачылар аразында аныяктар Чаян Оруспайның (4 дугаар чер, Чеди-Хөл), Дамба-Доржу Түлүштүн (7 дугаар чер, Кызыл кожуун), Эртине Доржунун (8 дугаар чер, Өвүр) киргени оларның улуг чедишкени болуп. Республиканың 3 дакпыр чемпиону Орлан Сарыглар (Чөөн-Хемчик) бо удаада шаңналдыг черге кирбейн, 5-ке дүшкен.

Эрткен маргылдаа үезинде нервизин тудуп шыдавайн, элзээн алгы-кышкы үндүрген шыдыраага тренер башкы Адыгжы Кууларның 10 дугаар чер алганы чүгле бодунун буруузу! Ажы-төл-биле ажилдап чоруур тренер башкы киж

черле корум-чурумну сагыыр, шыдыраачы улуг-биче эш-өөрүн хундүлээр ужурулуг. Ынчангаш аңаа Тываның шыдыраа федерациязының оралакчы даргазы Экер-оол Манчын маргылдааны хаап тура, баштайгы сагындырыгны берген.

ССРЭ-ниң Күш-ажылдың Маадыры, Маадыр ие Үрүлө Канданның оглу, ам 85 харлыг Улуг-оол Салчаквич Канданы, эрткен чемпионаттың эң улуг назынныг киржикчизи деп демдеглет, аңаа тускай Хундүлел бижикти тывыскан.

Кожууннар аайы-биле алыр болза, эр улус аразында Барыын-Хемчиктин шыдыраачылары (Данзын-оол Лопсан, Анатолий Хомушку, Иван Күжүгет, Сергей Хомушку) чемпионатка эң идепкейлиг болгаш чедишкениг киришкеннер. Таңдының хоочун шыдыраачылары Владимир Балчый-оол биле Даш-оол Ондар база кожуунунун адын сыкпааннар. Тожудан чааскаан келген шыдыраачы Сергей Кол база шыырак тудушкан.

Тываның хоочун херээжен шыдыраачыларының аразында 2022–2023 чылдарда ийи улай чемпион-

нааш, Сибирь Федералдыг округтун чемпионаттарына республиканың адын камгалап чорраан Лидия Шойдак-ооловна Шойдак бо удаада аныяктар-биле деңге турушкаш, 7 дугаар черге төлептиг болган.

Дыка шыырак составтыг, кончуг чидиг, солун оюннарлыг болуп эрткен республиканың 2024 чылдың классиктиг (узун салыглыг) шыдыраага чемпионнары март айда Сибирь Федералдыг округтун чемпионадыга Тываның адын камгалап киржирлер.

/ Мерген КЫРГЫС.

Авторнун тырттырган чуруктары.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

“Тыва медиатрупп” ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүн адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
кабт 2, каб. 206

РЕДАКЦИЯНЫҢ
ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак, А.Ч. Чамзырын —
2-17-94

Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94
Харылзаа, информация
технологиялары болгаш
массалыг коммуникациялар
адырынга хайгаарал талазы-
биле федералдыг албанның
Енисей эргелели «Шын» солуну
18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Бүрүткөл дугаары —
ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге
парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш
Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материал-
дарның авторларының
бодалдары редакцияның туружу-
биле дүүшпейн барып болур.
Айыттыг саннары болгаш өске-
даа фактылары, дыңнадылары
дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860
Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солуннун сайтызы:
shyn.ru
Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
2521 кезек

2024 ЧЫЛДА
“ШЫН” СОЛУННУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 1440,96
рубль.
Тел.: 8(39422)2-11-52

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 960 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10